

УДК 81-115 [811.111+811.161.2]

ДІЄСЛОВА НА ПОЗНАЧЕННЯ ФІЗИЧНОЇ ШКОДИ В АНГЛІЙСЬКІЙ, НІМЕЦЬКІЙ, УКРАЇНСЬКІЙ ТА РОСІЙСЬКІЙ МОВАХ

Клюєва Н.М.

Донецький національний університет

Стаття присвячена вивченню дієслів на позначення фізичної шкоди в германських та слов'янських мовах. Виявляються релевантні ознаки даних дієслів та здійснюється їхня класифікація у зіставлених мовах.

Ключові слова: семантика, дієслова, сема, шкода, агресія.

Статья посвящена изучению глаголов нанесения физического вреда в германских и славянских языках. Выявляются основные релевантные признаки данных глаголов и проводится их классификация в сопоставляемых языках.

Ключевые слова: семантика, глаголы, сема, вред, агрессия.

The article is devoted to the research of verbs of physical damage in the Germanic and Slavic languages. Main relevant peculiarities have been pointed out and the classification in the contrasted languages has been carried out.

Key words: semantic, seme, verbs, damage, aggression.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими завданнями. Семантика слова постійно привертала увагу мовознавців. Це зумовлено насамперед тим, що без розробки семантичного аспекту мови неможливо глибоке розуміння його природи, закономірностей його функціонування та розвитку, його зв'язку з мисленням і поведінкою людини. Особливу увагу лінгвістів привертає семантика дієслова як центральної частини мови. Хоча вивченню дієслів присвячена велика кількість робіт [3; 7; 8; 9; 10; 11; 12], але й досі ця категорія слів з їх численними контекстуальними виявами значень залишається широким полем для дослідження.

У пропонованій статті розглядаються дієслова, що позначають дію або поведінку живого організму (людини, тварини, комахи), пов'язані із заподіянням навмисної шкоди іншій істоті (об'єкту), пор.: укр. *бити кого-небудь*; аналогічно: рос. *бить кого-л*; нім. *j-n schlagen*; англ. *to flog*.

Актуальність обраної теми зумовлена її антропоцентричністю, важливістю дослідження суб'єктно-об'єктних відношень, а також недостатньою вивченістю даної дієслівної лексики у зіставному аспекті.

Об'єктом дослідження виступають мовні одиниці на позначення "шкоди", а **предметом** – дієслова на позначення фізичної шкоди (далі ДФШ) у чотирьох мовах – українській, російській, німецькій та англійській мовах.

Пропоноване дослідження спрямоване на виявлення спільних і відмінних ознак у семантиці ДФШ зазначених мов.

Матеріалом дослідження слугувала суцільна вибірка названих лексичних одиниць (ЛО) із тлумачних і синонімічних словників німецької, англійської, української та російської мов. Корпус аналізованих у роботі дієслів становить в німецькій мові 260 одиниць, в англійській – 242 ЛО, в російській – 304 одиниць і в українській мові – 320 ЛО.

Досягнення поставленої мети передбачає вирішення таких **завдань**:

- 1) виокремити у семантичній структурі ДФШ суттєві ознаки;
- 2) здійснити семантичну класифікацію ДФШ у зіставлюваних мовах;
- 3) встановити продуктивність виявлених семантичних груп ДФШ у зазначених мовах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як основні методи дослідження у роботі застосовувалися зіставний метод і методика компонентного аналізу словникового тлумачення ДФШ, що дозволило виявити спільні та відмінні семантичні компоненти в структурі досліджуваних ЛО.

Теоретико-методологічною базою даного дослідження послужили роботи вітчизняних і зарубіжних вчених із лексичної семантики (Ю. Д. Апресян, Ш. Р. Басиров, В. Д. Каліущенко та ін.), соціальної психології (К. Лоренц, Т. Г. Румянцева, З. Фрейд), прагмалінгвістики (Н. Д. Арутюнова, Л. Берковіц, А. Вежицька, М. Л. Макаров, Ф. Г. Фактулліна), психолінгвістики (Л. С. Виготський, О. О. Леонтьєв, О. М. Леонтьєв, А. Р. Лурія) та інші.

У цій роботі семантика шкоди розглядається на лексичному рівні, тобто досліджуються особливості вербалізації шкоди дієслівними одиницями.

Необхідно додати, що у ході аналізу семантики ДФШ у зіставлюваних мовах враховувалася також семантика оцінки аналізованих ЛО. Оціночний компонент міститься в семантиці ДФШ або в його оточенні. У контексті семантика оцінка має особливу структуру, яка містить ряд обов'язкових і факультативних елементів [5, с. 11].

Під час опису семантики ДФШ ми спиралися на їх словникові тлумачення, що дозволило виділити інтегральні і диференційні семи в семантиці цих дієслів і таким чином впорядкували досліджувані ЛО в певні семантичні групи і підгрупи.

Об'єднання ДФШ в певну семантичну групу проводиться з опорою на формулу тлумачення (ФТ), яка являє собою переклад на особливу семантичну мову [2, с. 69]. ФТ семантичних груп і підгруп відрізняється від словникового тлумачення тим, що вона абстрагується від індивідуальних семантичних особливостей кожного дієслова і відбиває характер семантики певної групи дієслів в узагальненому вигляді; вона спирається на лексикографічне тлумачення дієслова, але не тотожна йому.

Під семантичною групою в роботі розуміються низка лексем, що об'єднуються загальною семантичною ознакою, присутньою у значенні кожного з них [4, с. 23].

Для опису ФТ семантичних груп використовуються ядерні (базові) семантичні компоненти і додаткові смислові компоненти, які виділяються за допомогою методу компонентного аналізу семантичної структури дієслова.

Для реалізації агресивної дії суб'єкт ДФШ часто використовує певний інструмент, зокрема:

- 1) зброю (шабля, гармата, пістолет і т. ін.) або його складову частину (снаряд, патрон та ін.);
- 2) предмет чи засіб у цій функції типу *батіг, шибениця, електричний стілець* тощо.

Під час аналізу ДФШ у зіставлюваних мовах були виявлені наступні суттєві ознаки:

- 1) наявність суб'єкта і об'єкта (суб'єктно-об'єктні відношення);
- 2) належність суб'єкта до категорії істот та його активність (суб'єкт виступає звичайно в ролі семантичного агенса);
- 3) належність об'єкта-пацієнта частіше до категорії істот, рідше – до неістот; він зазнає на собі вплив з боку агенса;
- 4) контактний тип суб'єктно-об'єктних відношень;
- 5) наявність інструмента, що використовується агенсом для впливу на пацієнс.

Семантична класифікація ДФШ.

Наявність спільних і відмінних семантичних ознак у словникових тлумаченнях ДФШ дозволило розподілити аналізовані ЛО на 3 семантичні групи.

4.1. Дієслова із ФТ "S (суб'єкт) впливає на частину O-а (об'єкта - тіло людини) за допомогою певного Instr (інструмента) (руки, ноги, палки і т. ін.) та наносить йому тілесне ушкодження".

Наявність фізичної шкоди репрезентована у семантичній структурі ДФШ через відповідні семи типу "рана", "каліцтво" і т. ін., пор.: укр. *шмагати* <бити різками, батоном, канчуком і т. ін.; сікти>, аналогічно: рос. *бить* <ударять кого-л., причиняя боль, нанося увечья, ударять кого-, что-л. чем-л., занося руку, палку или какое-л. другое орудие и опуская его с размахом на кого-, что-л.>; нім. *schlagen* <einen Schlag versetzen; mit Schlägen traktieren, prügeln>; англ. *to whip* <to strike (apersonorthing) with several strokes of astrap>.

Цю семантичну групу в німецькій мові складають 58% (153 ЛО), в англійській – 65% (158 ЛО), в українській – 66 % (213 ЛО) і в російській мові 61 % (187 ЛО). Висока продуктивність дієслів даної семантики в українській мові зумовлюється, зокрема, наявністю великої кількості лексем, диференційованих за регіональними та стилістичними ознаками, пор.: *бузувати* <діал. карати, бити>; *бехати* <діал. сильно бити, вдаряти> та ін.

4.2. Наступну семантичну групу з ФТ "S впливає на О, часто за допомогою Instr (зброя, мотузка, отрута і т. ін.) та позбавляє його життя" в німецькій мові складають 31% (78 ЛО), в англійській – 24% (58 ЛО), в українській – 26% (83 ЛО) і в російській мові – 30% (89 ЛО).

Значенням дієслів даної семантичної підгрупи є типова ситуація позбавлення суб'єктом життя живої істоти або групи істот.

Позбавлення життя об'єкта відбувається, як правило, з використанням певного знаряддя, пор.: укр. *розстрілювати* <піддавати смертній карі, що здійснюється пострілом із вогнепальної зброї>; рос. *застрелить кого-л.* <умерщвлять, убивать кого-л. пулей, стрелой, при помощи ружья, лука и т.п.>; нім.: *erdolchen* <mit einem Dolch, einer Stichwaffe töten>; англ. *to shoot* <to hit someone or something with a bullet from a gun>; *to stab* <to kill or hurt someone by pushing a knife or other sharp object into their body>.

Об'єктом дії ДФШ завжди виступає жива істота (людина, тварина).

У німецькій, українській і російській мовах велика кількість дієслів описуваної семантики є префіксальними похідними (нім. – ДФШ із префіксами *er-*, *auf-*; рос. – *за-*, *рас-*, *от-*, *по-*; укр. *ви-*, *за-*, *у-(в-)* (див. приклади вище).

4.3. Третя група дієслів із ФТ "S привласнює певним чином (силою, обманом та ін.) Р (предмет володіння), що належить О-у" поступається за продуктивністю двом попереднім групам та складає в німецькій мові 11% (29 од.), в англійській – 11% (26 од.), в українській – 8% (24 од.) та в російській мові 9% (28 од.).

Значенням дієслів цієї групи є ситуація позбавлення об'єкта його власності та/або матеріальних цінностей. Присвоєння суб'єктом матеріальних цінностей об'єкта відбувається різними способами, часто з використанням сили, обману. До цієї групи входять такі ДФШ: рос. *красть* <похищать что-л., тайно брать что-л. принадлежащее кому-л.>; *грабить* <отнимать силой у кого-л. что-л. при разбойном нападении>; *раскулачивать* <отнимать у крестьянина, считавшегося кулаком, богатым собственником и пользовавшегося наемным трудом, средства производства, права пользования землей и политические права в процессе ликвидации кулачества как класса в годы коллективизации сельского хозяйства>; *мародёрствовать* <вести себя безнравственно, грабя население в районе военных действий или стихийного бедствия, а также убитых и раненых на поле сражения; аналогічно: нім. *stehlen* <fremdes Eigentum, etw., was einem nicht gehört, heimlich, unbemerkt an sich nehmen, in seinem Besitz bringen>; *rauben* <(Eigentum eines anderen) widerrechtlich und unter Anwendung oder Androhung von Gewalt in seinen Besitz bringen>; *entreißen* <unter Gewaltanwendung [mit einer heftigen Bewegung] wegnehmen, aus den Händen reißen>; англ. *to steal* <to take something that belongs to someone else without permission>; *to plunder* <to take valuable things from a place using force, sometimes causing a lot of damage>; *to loot* <to steal (goods, money, or the like) in times of general disorder, such as during a riot, attack, or in the aftermath of a natural disaster>; укр. *викрадати* <забирати потай кого-, що-небудь у когось, звідкись>; зцуплювати <вкрасти; поцупити>; *красти* <нишком привласнювати чуже; чинити злочинство>.

Висновки. Методом суцільної вибірки з тлумачних та синонімічних словників німецької, англійської, російської та української мов визначено корпус дієслів агресивної дії у зіставлених мовах (нім. – 256 од., в англ. – 250 од., рос. – 225 од., укр. – 239 од.). Аналіз семантики ДФШ проводився спираючись на словникове тлумачення, що дозволило виділити три семантичні групи (див. табл. 1). Для опису семантики ДФШ у зіставлених мовах були змодельовані ФТ, які дозволили формалізованим способом представити значення певної сукупності лексичних одиниць, що описують подібну типову ситуацію.

Таблиця 1

Семантичні групи дієслів на позначення шкоди (ДФШ) в англійській, німецькій, російській та українській мовах

№	Семантичні групи ДФШ	Нім.	Англ.	Рос.	Укр.
1.	S впливає на частину О-а (тіло людини) за допомогою Instr (руки, ноги, палка і т.ін.) та наносить йому тілесне ушкодження/біль	58 % (153од.)	65 % (158 од.)	61 % (187од.)	66 % (213 од.)
2.	S впливає на О, часто за допомогою Instr (зброя, мотузка, отрута і т.ін.) та позбавляє його життя	31 % (78од.)	24 % (58од.)	30 % (89од.)	26 % (83од.)
3.	S привласнює певним чином Р (предмет володіння), що належить О-у	11 % (29од.)	11 % (26од.)	9 % (28од.)	8 % (24од.)
	Разом:	100 % (260 од.)	100 % (242 од.)	100 % (304 од.)	100 % (320 од.)

Для семантики ДФШ у зіставлених мовах суттєвими ознаками виступають наступні: а) наявність суб'єкта і об'єкта (суб'єктно-об'єктні відношення); 2) належність суб'єкта до категорії істот та його активність; суб'єкт виступає звичайно в ролі семантичного агенса; 3) належність об'єкта-пацієнта частіше до категорії істот, рідше – до неістот; пацієнс зазнає на собі вплив з боку агенса; 4) контактний або неконтактний тип суб'єктно-об'єктних відношень; 5) наявність інструмента, за допомогою якого агент впливає на пацієнс.

Продуктивність виявлених семантичних груп і підгруп дієслів у зіставлених мовах неоднакова, хоча їх вага в кожній мові однакова (див. вище табл. 1). Так, найбільш продуктивними у всіх мовах виявилися ДФШ першої семантичної групи, у 2-2,5 рази їм поступаються ДФШ другої групи. Малочисельними у зіставлених мовах є ДФШ третьої семантичної групи.

Семантика дієслів певної смислової групи може передаватися переважно певними структурними типами. Так, у німецькій мові дієслова зі значенням позбавлення кого-небудь життя зазвичай містять у своїй структурі префікс *er-* (*erschließen* 'застрелити', *erhängen* 'повісити', *erdrosseln* 'задушити' та ін.), а в російській мові – префікси *pac-*, *y-*, *za-*, (*зарубить*, *расстреливать*, *утопить* та ін.). В англійській мові семантика агресії у сфері дієслів реалізується переважно лексичним значенням основи в поєднанні з післялогами і прийменниковими групами типу *down*, *off* (*to cut down* 'зарубати', *to put down* 'вбивати', *to bite to death* 'закусати до смерті' та ін.).

Перспективу подальшого дослідження вбачаємо у вивченні функціонування ДФШ у творах художньої літератури, а також у розширенні мовного простору, тобто залучення до зіставного аналізу ДФШ інших мов (французької, іспанської).

Література

1. Агрессия в языке и речи: сборник статей / Рос. гос. гуманитар. ун-т, Ин-т лингвистики ; сост. и отв. ред. И.А. Шаронов. – М.: РГГУ, 2004. – 288 с.
2. Апресян Ю.Д. Лексическая семантика. Синонимические средства языка. – М.: Наука, 1974. – 367 с.
3. Басыров Ш.Р. Типология глаголов с рефлексивным комплексом в индоевропейских языках. – Донецк, 2004. – 333 с.
4. Виноградов В.В. Русский язык: Грамматическое учение о слове. – М.: Высш. школа, 1972. – 614 с.
5. Вольф Е.М. Функциональная семантика оценки / Е.М. Вольф. – 2-е изд. – М.: Едиториал УРСС, 2002. – 260 с.
6. Зельдович Г.М. Русские активно-безобъектные глаголы: непродуктивная продуктивность // Известия РАН. Серия лит-ры и языка. – 2006. – Т. 65. – № 4. – С.11–17.
7. Карамчанинова О.В. Категорії простору та часу в структурі дієслів агресії // Проблеми зіставної семантики. – Випуск 6. – Київ, 2003. – С. 15-23.
8. Кильдибекова Т.А. Глаголы действия в современном русском языке: опыт функционально-семантического анализа / Т. А. Кильдибекова. – Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 1985. – 160 с.
9. Фактулина Ф.Г. О деструктивной лексике русского языка // Языковая семантика и образ мира: Тезисы международной научной конференции. – Казань, 1997. – Книга 1. – С. 64–66.
10. Чанышева Г. А. Посессивные глаголы в английском и немецком языках: Дис. на соиск. учен. степ. канд. филол. наук (10.02.17) / Науч. рук. Калиущенко В.Д.; Донец. нац. ун-т. – Донецк, 2000. – 213 с.
11. Kaliuščenko, Vladimir D. Typologie denominaler Verben / V.D. Kaliuščenko. – Tübingen : Max Niemeyer Verl., 2000. – 253 S.
12. Zifonun G. Zur Theorie der Wortbildung am Beispiel deutscher Präfixverben. Linguistische Reihe. 13. – München: Hueber Verlag, 1973. – 201 S.